

Dialog „Kritón“. Lze přemlouvat zákony?¹

Jakub Jirsa —

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

jakub.jirsa@ff.cuni.cz

Abstrakt:

Tématem příspěvku je výklad možnosti přesvědčit zákony, která podle dialogu *Kritón* občanům umožňuje neuposlechnout zákon či jeho nařízení, aniž by takové jednání bylo nespravedlivé. Nejprve shrnu autoritářskou pozici zákonů a představím dosavadní interpretace přesvědčování zákonů. Poté předvedu, proč se domnívám, že žádná z dosavadních interpretací není uspokojivá. Následně představím svoji vlastní interpretaci přesvědčování zákonů, která navazuje na Sókratovo pravidlo následování rozumu a nejsilnějšího dostupného argumentu. Domnívám se, že přemlouvání zákonů odpovídá dialektické výměně argumentů se samotnými zákony, resp. úspěšnému odporování jejich argumentům, které Sókratés předvádí např. v dialogu *Kritón*. Moje interpretace tak řeší výše uvedené problémy (vztah k Sókratovu vlastnímu jednání, zdánlivá nekonzistence s dialogem *Obrana Sókrata*) a zároveň smysluplně vysvětluje, proč Sókratés přijímá nespravedlivý trest smrti a zůstává ve vězení.

Klíčová slova: Sókratés, zákony, přemlouvání, *Kritón*

1. Úvod

Obecně sdílená představa o hlavní otázce Platónova dialogu *Kritón* je poměrně jasná: Sókratés je odsouzen k smrti a během čekání na vykonání trestu se mu nabízí možnost uprchnout. Sókratés však tuto nabídku nevyužije, jelikož ji zřejmě pokládá za nespravedlivou, a podstoupí trest, který mu nařizuje zákon. Zároveň se zřejmě můžeme domnívat, že je daný rozsudek nespravedlivý. Je tedy občan povinován poslechnout zákon, v tomto případě dokonce přijmout smrt, i v případě nespravedlivého rozsudku?

1 Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

Jedním z problémů dialogu *Kritón*, se kterým se interpreti opakovaně snaží vyrovnat, je silně autoritářská povaha zákonů a jejich příkazů. Platón personifikuje samotné zákony a nechává Sókrata přednést jejich řeč o poslušnosti, ve které zákony několikrát opakují, že občan musí dělat, „cokoli zákony příkazují“ (51b2–c1, 51e2–5).² Tvrdí a jasný příkaz „dělej cokoli, co my, zákony, příkazujeme“ je na několika místech doprovázen možností „nebo nás přesvědč“ (51b4, 51b10–c1, 51e7–8, 52a2–3). Tento dovětek není nikde v textu dialogu podrobněji vysvětlen. Zdá se však, že jde o podstatnou možnost, kterou autoritářské zákony občanům nabízí. Mnozí interpreti se také této „doložce“ věnují ve snaze nabídnout interpretaci dialogu *Kritón*, která je konzistentní jak s Platónovou *Obranou Sókrata*, kde se zdá, že Sókratés připouští občanskou neposlušnost vůči nařízení zákonů,³ tak se Sókratovým vlastním morálním pravidlem, že je třeba dodržovat dohody, „pokud jsou spravedlivé“ (49e).⁴

Tvrzení zákonů, že občan je povinován je poslechnout, nebo přesvědčit, je problematické i s ohledem na dosavadní Sókratův vztah k nařízení zákonů.⁵ Pokud se přesvědčování zákonů chápe jako veřejné přesvědčování soudních či zákonodárných institucí, což je pozice naprosté většiny interpretů, pak by Sókratés jednal nespravedlivě jak v případě neuposlechnutí příkazu Třiceti zadržet Leonta ze Salamíny, o kterém vypráví v *Obraně*,⁶ tak v hypotetickém neuposlechnutí příkazu soudu, aby skoncoval s filosofií.⁷ V obou případech totiž Sókratés rozkazu neuposlechně, aniž by kohokoli jakkoli přesvědčoval.⁸

V následujícím příspěvku ponechám stranou vlastní argumentaci zákonů o povinnosti občanů poslouchat je a jejich nařízení.⁹ Mým tématem bude

2 Není-li uvedeno jinak, odkazují odkazy v závorkách v textu k Platónově dialogu *Kritón*. Viz Platón, *Kritón*. In: týž, *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Z řeckého originálu přeložil a úvodem opatřil F. Novotný. Páté opravené vydání. Praha, Oikúmené 2005.

3 Viz např. Platón, *Obrana Sókrata* 29c–d. In: týž, *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*, c.d.

4 Dobrým úvodem k těmto problémům je: Brown, L., *Did Socrates Agree to Obey the Laws of Athens?* In: Clark, G. – Rajak, T. (eds.), *Philosophy and Power in the Graeco-Roman World: Essays in Honour of Miriam Griffin*. Oxford–New York, Oxford University Press 2002, s. 20 an. Ke gramatickým obtížím spojeným s textem v pasáži 49e6–7 viz přehledně: Miller, M., „The Arguments I Seem To Hear?\": Argument and Irony in the *Crito*. *Phronesis*, 41, 1996, No. 2, s. 124.

5 Tento problém rozpracovává: Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*. *Philosophical Inquiry*, 27, 2006, No. 1–2, s. 80.

6 Platón, *Obrana Sókrata* 32c–d.

7 Tamtéž, 29c–d.

8 Příklad s Leontem je názorný mj. proto, že v rámci řeči zákonů je irrelevantní, zda se jedná o zákony legitimní či nelegitimní vlády. Otázka legitimacy vládního zřízení není nastolena. Tvrzení zákonů „přesvědč, nebo poslechni“ (ke gramatickým obtížím spojeným s tímto spojením se dostanu níže v textu) se týká všech zákonů a nařízení obce.

9 Z bohaté literatury lze doporučit rozbor v: Kraut, R., *Socrates and the State*. Princeton, NJ, Princeton University Press 1984, kap. 2–3; Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *The Philosophy of Socrates*. Boulder, Westview Press 2000, s. 200–216; Brown, L., *Did Socrates Agree to Obey the Laws of Athens?*, c.d.; Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d. Stále hodnotný je i starší Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*. London,

výklad možnosti přesvědčit zákony, která občanům umožňuje neposlechnout zákon či jeho nařízení, aniž by takové jednání bylo nespravedlivé. Nejprve shrnu autoritářskou pozici zákonů a představím dosavadní interpretace přesvědčování zákonů. Předvedu, proč se domnívám, že žádná z dosavadních interpretací není uspokojivá. Následně představím svoji vlastní interpretaci přesvědčování zákonů, která navazuje na Sókratovo pravidlo následování rozumu a nejsilnějšího dostupného argumentu. Domnívám se, že přemlouvání zákonů odpovídá dialektické výměně argumentů se zákony samými, resp. úspěšnému odporování jejich argumentům, které Sókratés předvádí např. v dialogu *Kritón*. Moje interpretace tak řeší výše uvedené problémy (vztah k Sókratovu vlastnímu jednání, zdánlivá nekonzistence s dialogem *Obrana Sókrata*) a zároveň smysluplně vysvětluje, proč Sókratés přijímá nespravedlivý trest smrti a zůstává ve vězení.

2. Autoritarismus a nespravedlivý příkaz

Autoritativní povaha zákonů v dialogu *Kritón* je na první pohled zřetelná. I když prozatím ponecháme stranou dvě explicitní vyjádření, kterým se budu věnovat níže, závěr řeči zákonů je nepřehlédnutelný: neposlechnutí zákona je nespravedlivé, a zatímco občan je přirovnán k dítěti či dokonce otroku, zákony jsou ve své autoritě a moci přirovnány k otci a otrokáři (50e an.). Ve velmi emotivní pasáži si zákony dokonce osobují vyšší a „božstější“ pozici než rodiče: „nad matku i otce i nade všechny ostatní předky je ctihodnější a velebnější i světější věci vlast a na přednějším místě u bohů i u rozumných lidí.“¹⁰

Závěr argumentace zákonů se však zdá být tak silný, až je nepřijatelný. Zatímco stačilo Sókrata přesvědčit, že má uposlechnout zákon, který mu přikazuje zůstat ve vězení, zdá se být závěrem celé argumentace, že musíme být poslušni *všech* zákonů, přičemž se vůbec neřeší otázka jejich legitimacy či spravedlnosti. V textu dialogu najdeme nejméně dvě pasáže, podle kterých je poslušnost zákonů absolutní:

Duckworth 1979; analýzy jednotlivých argumentů zákonů jsou i ve: Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*. Oxford, Oxford University Press 1998; a Stokes, M. C., *Dialectic in Action: An Examination of Plato's Crito*. Swansea, The Classical Press of Wales 2005. Obě tyto poslední knihy však mají silnou a radikální interpretační tezi, která podle mne místy převáží nad kritickým rozбором vlastního textu dialogu.

10 Platón, *Kritón*, 51a8–b2. Takto silné chápání autority zákona není v antice neobvyklé. Srov. Xenofón, *Vzpomínky na Sókrata*, 4.4.15, a zejména pasáž z Andokida (?), *Proti Alkibiadovi* 19.1–9: „myslím si, že poslušnost vládcům a zákonům je záchranou komunity: ten, kdo jich nedbá, ničí největší obranu obce. Je strašně trpět zlo od těch, kteří neznají, co je spravedlivé, ale je ještě mnohem horší, když se ten, kdo zná rozdíl [mezi spravedlivým a nespravedlivým], odvažuje jej překračovat.“

(1) „Vlast je třeba ctít ... a buď působit na změnu jejího mínění, nebo dělat, cokoli poroučí ... musí se to udělat a tak je spravedливо ... všude musíme dělat (*pantachú poiéton*), cokoli poroučí obec a vlast, anebo působit na změnu jejího mínění tak, jak je spravedливо ...“ (51b2–c1)

(2) „Ale kdo z vás zde zůstane, maje možnost viděti, jakým způsobem my soudíme a vůbec spravujeme obec, ten se s námi již, jak tvrdíme, skutkem dohodl, že bude dělat to, cokoli bychom přikazovaly ...“ (51e2–5)

Absolutistický ráz těchto pasáží je patrný na první pohled *pantachú poiéton* je velmi silný imperativní tvar: když obec rozkáže, musí se to udělat.¹¹ Samozřejmě existují různé interpretační strategie, které se pokoušejí tento absolutismus otupit.

První možností je ukázat, že absolutní závazek poslušnosti vůči zákonům se týká jen *spravedlivých* nařízení, podobně jako Sókratovo vlastní morální pravidlo představené v první polovině dialogu: spravedlivé dohody se musí dodržovat (49e).¹² V textu dialogu však nic takového nenalezneme, jediné omezení příkazu zákonů s ohledem na jeho spravedlnost je zprostředkováno *přesvědčováním*, kterému se budeme věnovat níže.¹³ Naopak pro mnohé interprety je rozdíl mezi Sókratovým pravidlem tvrdícím, že je třeba dodržovat spravedlivé dohody, a tvrzením zákonů, že je nutné dodržovat všechny dohody, jedním ze základních problémů dialogu, který je potřeba řešit.¹⁴ Navíc takto výrazné omezení povinnosti poslouchat zákony otevírá zásadní otázku: proč potom Sókratés zůstává ve vězení a přijímá trest smrti?

Brickhouse a Smith v rámci výkladu absolutistické pozice zákonů řeší otázku, zda Sókratés sám nejedná nespravedlivě – a tedy v rozporu s vlastním morálním přesvědčením –, když uposlechne nespravedlivý příkaz (srov. 49a, 49c)? Není jednání na základě nespravedlivého zákona nespravedlivé? Brickhouse a Smith tvrdí, že pokud občan uposlechne nespravedlivého zákona, nejedná nespravedlivě. Odpovědnost se podle nich přenáší na zákony, a občan tak sice podléhá povinnosti poslouchat všechny zákony, ale již se jej netýká jejich případná nespravedlnost.¹⁵ Jakkoli je toto řešení elegantní, text

11 Viz rozbor v: DeFilippo, J., *Justice and Obedience in the Crito*. *Ancient Philosophy*, 11, 1991, No. 2, s. 253.

12 Takto se snaží argumentovat např.: Wade, F., *In Defense of Socrates*. *The Review of Metaphysics*, 25, 1971, No. 2, s. 311–325.

13 Zákony na 51b10–c1 říkají, že občané „všude musí dělat, cokoli poroučí obec a vlast, anebo působit na změnu jejího mínění tak, jak je spravedливо“.

14 Viz zejména Harte, V., *Conflicting Values in Plato's Crito*. *Archiv Für Geschichte Der Philosophie*, 81, 1999, Nr. 2, s. 125–128, ale i Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d. Polemiku proti přílišnému důrazu na rozdíl mezi Sókratem a zákony viz v: Stokes, M. C., *Dialectic in Action: An Examination of Plato's Crito*, c.d., s. 77–81.

15 Brickhouse T. C. – Smith, N. D., *Plato's Socrates*. New York, Oxford University Press 1994, s. 151–153; Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *The Philosophy of Socrates*, c.d., s. 214–215.

dialogu bohužel ani v nejmenším nic takového nezmiňuje a nenaznačuje.¹⁶ Brickhousova a Smithova interpretace se navíc zakládá na analogii k příkladům právní odpovědnosti (majitel byl odpovědný za svého otrocka), zatímco otázka dialogu *Kritón* se týká morální odpovědnosti.¹⁷

Nejpřesvědčivější tak zůstává pokus Garyho Younga definovat omezení absolutistické teze zákonů přímo na základě řeči samotných zákonů. Zákony samy totiž omezují platnost „smluv“ (*homologiai*) mezi nimi a občany na takové, které nebyly uzavřeny díky nátlaku či podvodu a občan se nemusel rozhodovat v časové tísní (52d9–e3).¹⁸

Je tedy nutné přijmout závěr, že v rámci argumentace zákonů v dialogu *Kritón* neexistuje možnost, jak se vzepřít nespravedlivému zákonu?¹⁹ Nejprve musíme rozlišit mezi nespravedlivým zákonem a nespravedlivým rozhodnutím. V závěru své řeči zákony uvádí: „Ale jestliže nyní odejdeš ze života, odejdeš zakusiv bezpráví, ale ne od nás zákonů, nýbrž od lidí ...“ (54b9–c2)

Špatné, nespravedlivé rozhodnutí může padnout i v obci s dobrými, spravedlivými zákony. Taková je i Sókratova pozice v obraně: soudci jakožto soudci rozhodují spravedlivě, ale soudci jakožto lidé se mohou mýlit a chybovat.²⁰ Podstatou sporu jsou tedy zákony, nikoli jejich konkrétní, partikulární aplikace či rozhodnutí soudu. Rozdíl mezi zákonem a rozhodnutím se však netýká problému nespravedlivých zákonů. Navíc, pokud by tato teze byla jedinou obecnou výhradou proti nespravedlivým rozhodnutím, vyvstává zde nová nepřijemnost: zákony vlastně říkají, že poprava nevinného člověka se jich netýká.

Domnívám se, že nejzajímavějším postupem umožňujícím omezení absolutistického znění zákonů je ona možnost „přesvědčit“ zákony namísto jejich uposlechnutí. Tato možnost je podle mne také nutným doplněním výše zmíněného rozdílu mezi zákony a rozhodnutím soudu, aby řeč zákonů nebyla až odpudivě alibistická.

16 Viz kritika této interpretace např. ve: Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d., s. 110; Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 83–84; Rosen, F., „A Creature of Modern Scholarship”: Disobedience and the *Crito* Problem. *Polis: The Journal for Ancient Greek Political Thought*, 15, 1998, No. 1–2, s. 1–12.

17 Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 84.

18 Young, G., *Socrates and Obedience. Phronesis*, 19, 1974, No. 1–2, s. 21. Možnost odejít z obce, pokud se dotyčnému zákony obce nelíbí, neřeší situaci, ve které je občan již dotčen daným zákonem, resp. již mu zákon něco přikazuje, což je právě Sókratův příklad. Odejit z obce může jen takový občan, který v daný okamžik není pod nějakou partikulární zákonnou povinností (například nedluží na daních, nemusí vykonávat veřejné funkce, není souzen a odsouzen apod.).

19 Tuto pozici zastává např. Santas, G., *Socrates: Philosophy in Plato's Early Dialogues*. Boston, Mass.–London, Routledge & Kegan Paul 1982, s. 50, s. 53; nebo Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1980, s. 86.

20 Srov. Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 95.

3. Přemlouvání zákonů

Zákony výše uvedené absolutistické teze vždy doplňují možnostmi, že je má občan buď poslechnout, nebo přesvědčit, pokud dělají něco špatného: „... buď působit na změnu jejího (vlasti) mínění, nebo dělat cokoli poroučí ...“ (51b4); „... všude musíme dělat, cokoli poroučí obec a vlast, anebo působit na změnu jejího mínění tak, jak je spravedливо.“ (51b10–c1); „... ani neposlouchá, ani se nepokouší změnit naše přesvědčení, jestliže bychom něco nedělali dobře.“ (51e7–8); „... připouštíme jedno z dvojího, buď aby se snažil změnit naše přesvědčení, nebo aby to plnil ...“ (52a2–3).

Že jde o dvě různé možnosti, je zřejmé z poslední citace (*dyoin thatera* na 52a2 nepřipouští jiný výklad). Předposlední citát doplňuje, že přesvědčování (*peithein*) má nastoupit tam, kde zákony dělají něco špatně. Stejně tak je podle mne třeba rozumět dovětku v druhém citátu. „Jak je spravedливо“ (*hé to dikaion pefyke*) znamená, že mínění má být změněno tak, aby odpovídalo spravedlnosti.²¹ V tomto ohledu se tedy zákony vztahují k Sókratově morálnímu pravidlu, že spravedlivé dohody se mají dodržovat. Zároveň platí, že zákony zde připouští jistou diskusi, debatu, takže se zdá, že jejich základem je spíše rozumová úvaha než prostá skutečnost rozkazu či rozhodnutí.²²

V prvních dvou citacích má být změněno smýšlení obce, v druhých dvou jsou předmětem změny zákony, resp. jejich přesvědčení. Nabízí se tedy dva výklady: buď jde o dvojí přesvědčování, kdy je jednou přesvědčována obec a podruhé zákony, anebo je to jedno přesvědčování a obec zde vystupuje na místě zákonů a naopak zákony na místě obce. Domnívám se, že se jedná o jedno přemlouvání. Řeč zákonů zná konceptuální rozdíl mezi obcí a zákony. Zákony obec spravují (51e3) a Sókratés se ve své první replice obrací proti obci, nikoli proti zákonům (51c1–2). Na druhou stranu nesmíme zapomínat, že od počátku řeči vystupují zákony a obec společně (*oi nomoi te kai to koinon poleós*, 50a8, srov. 51d3–4, 52b2, 52c1) a případné zničení zákonů je i zničením obce (*tous de nomous hémas kai sympasan tén polin*, 50b1–2). Sókratovy případné stížnosti jsou také namířeny na obec a zákony společně (50d1). Zájmeno „my“ tak nemusí vždy odkazovat jen k zákonům, ale i k zákonům a obci dohromady (50d1, 51a4–5).

21 Takto tento dovětek překládá např. Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 152. Nebo také G. M. A. Grube v: *Plato: Complete Works*. Eds. J. M. Cooper – D. S. Hutchinson. Indianapolis, Hackett 1997, s. 45; a H. N. Fowler v: *Plato, Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1914, s. 179.

22 Viz Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 90.

3.1 Starší interpretace

Výběr z možností „přesvědč, nebo poslechni“ zdůrazňují téměř všichni interpreti, které zajímá morální či politický aspekt dialogu *Kritón* a problematika nespravedlivých zákonů či rozhodnutí. Možnou výjimkou je kniha Michaela Stokesese, podle kterého je „přesvědč, nebo poslechni“ jen střípkem z mozaiky důvodů, proč by byl Sókratův útek nespravedlivý.²³ Sókratés podle něj odporuje zákonům, které jsou jako jeho rodiče a vychovatelé, porušuje dohody a navíc se je ještě ani nepokusil přesvědčit. Nevýhodou Stokesovy interpretace je nesoulad s textem dialogu. „Přesvědč, nebo poslechni“ není nikde zmíněno jako jedna z mnoha dalších podmínek, či dokonce jako cosi „navíc“. Zákony tuto možnost čtyřikrát opakují v okamžiku, kdy zároveň zmiňují svůj absolutistický nárok na poslušnost. Nezdá se tedy pravděpodobné, že by možnost „přesvědčit zákony“ šlo odsoudit jako nevýznamný moment argumentace personifikovaných zákonů.

V současné diskusi se vede spor mezi „konzervativním“ čtením Brickhouse a Smithe na straně jedné a „liberálním“ čtením Richarda Krauta na straně druhé.²⁴ Nicméně je náležitější rozdělit dosavadní interpretace nabídky „přesvědč, nebo poslechni“ do tří hlavních skupin. První dvě skupiny interpretací spojují přesvědčování zákonů a obce s konkrétní společenskou institucí. Podle některých má Platón na mysli možnost občanů účastnit se zákonodárného procesu na sněmu,²⁵ případně podat návrh na zrušení zákona tamtéž.²⁶ Druhá skupina interpretů předpokládá, že přesvědčování se odehrává na soudu, kdy je dotyčný souzen za neuposlechnutí či překročení zákona.²⁷ Třetí skupina interpretací nespojuje přemlouvání s konkrétní společenskou institucí, avšak předpokládá, že jsou přemlouvány zákony jako takové.²⁸ Moje vlastní interpretace patří do této třetí skupiny, než se však

23 Stokes, M. C., *Dialectic in Action: An Examination of Plato's Crito*, c.d., s. 149–150.

24 Typologie interpretací je popsána v: Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *The Philosophy of Socrates*, c.d., s. 204 an. Ke sporu konzervativní a liberální interpretace viz její shrnutí v: Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 83–85.

25 Grote, G., *Plato and the Other Companions of Sokrates*. London, John Murray 1865, s. 300; Tyler, W. S., *Plato's Apology and Crito*. New York, D. Appleton and Company 1887, s. 177; Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 104; Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *Socrates on Trial*. Oxford, Clarendon 1989; tiž, *The Philosophy of Socrates*, c.d.; tiž, *Routledge Philosophy Guidebook to Plato and the Trial of Socrates*. New York, Routledge 2004; Harte, V., *Conflicting Values in Plato's Crito*, c.d., s. 127.

26 Rosen, F., “A Creature of Modern Scholarship”: Disobedience and the *Crito* Problem, c.d., s. 11; Harte, V., *Conflicting Values in Plato's Crito*, c.d., s. 127–128.

27 Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 138, pozn. č. 38; Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., kap. 3; Brown, L., *Did Socrates Agree to Obey the Laws of Athens?*, c.d., s. 20–21.

28 Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 29; Euben, J., *Philosophy and Politics in Plato's Crito*. *Political Theory*, 6, 1978, No. 2, s. 149; Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d.

dostanu k výkladu své vlastní pozice, musím ukázat, proč se domnívám, že doposud navržené interpretace neobstojí.²⁹

Proti snaze spojit přesvědčování zákonů s některou z reálně existujících společenských institucí – zákonodárným sněmem nebo soudy – je podle mne možné vznést dvě obecné námitky. Za první, jde o krok, který je v kontextu Platónových dialogů problematický právě svým odkazem na konkrétní společenské instituce a rétorické přemlouvání, které se v nich provozuje. V dialozích, jako jsou *Theaitétos* či *Gorgias*, Platón ukazuje, že spravedlivý člověk se až příliš často – skoro pravidelně – dočká v rukou stávajících institucí nespravedlivého zacházení.³⁰ Má-li výběr mezi uposlechnutím a přemlouváním řešit problém nespravedlivých příkazů a zákonů, bylo by podivné, kdyby Platón nabízel řešení v prostředí, které pokládá za velmi náchylné k nespravedlnosti a sofistickým trikům. Za druhé, již výše jsem citoval pasáž 54b9–c2 z dialogu *Kritón*, kde se zákony distancují od lidských rozhodnutí, která mohou být nespravedlivá a mohou ublížit i spravedlivému člověku. Zákony říkají, že nespravedlivé lidské rozhodnutí není jejich problém. Pokud „přesvědč nás“ z úst zákonů *de facto* znamená „přesvědč soudce na soudě“, jejichž rozhodnutí nás nezajímá, pozice zákonů je možná koherentní, ale také jednoznačně odsouzeníhodná (což mi nepřipadá jako důvěryhodné vyznění dialogu *Kritón*).

Nicméně: podle Richarda Krauta jsou právě soudci tou skupinou osob, která má být přesvědčována.³¹ Nejde tedy o ty, kteří zákony vytváří, ale o osoby, které podle nich rozhodují. Přesvědčování se pak netýká bezprostředně znění zákona, resp. poslušnosti zákonu, ale rozhodnutí (na základě zákona a ze zákona), resp. poslušnosti tomuto rozhodnutí.³² Kraut se výše uvedeným problémům s případnou nedůvěryhodností společenských institucí a možnému farizejství v řeči zákonů vyhýbá tím, že podle něj není nutné soudce *přesvědčit*, ale stačí pouhá snaha, stačí soudce *přesvědčovat*.

Podle Krauta je sloveso *peithein* v možnosti „přesvědč, nebo poslechni“ (*é peithein é poiein*) užitě v konativním smyslu, takže již Sókratovu snahu přesvědčit soudce u soudu je možné považovat za splnění podmínky přesvědčování.³³ Možnost *peithein*, přemlouvání, je podle Krauta pojistka zabu-

29 Pro přehled starších interpretací srov. také: Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., s. 56–57.

30 Nedůvěra ke stávajícím společenským institucím je nejzřetelnější v: Platón, *Theaitétos*, 172a–175e; dále viz *Gorgias* 482b–c, 486b–c, 521c–d; *Protágoras* 319b1–d7; a obraz osudu filosofa při návratu do jeskyně v Ústavě. K pasáži z dialogu *Theaitétos* srov. Sedley, D. N., *The Midwife of Platonism: Text and Subtext in Plato's Theaetetus*. Oxford, Clarendon Press 2006, s. 65–74.

31 Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d.

32 Viz Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 38; také Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 138, pozn. č. 38.

33 Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., s. 72. Srov. Smyth, H. W., *A Greek Grammar*. New York American Book Company 1920, § 421 a § 424. Tomuto čtení, které nevyžaduje úspěch v přemlouvání, odpovídá i Novotného překlad; viz citace výše.

dovaná v systému zákonů: legitimní možnost neuposlechnout nespravedlivý zákon.³⁴ Kraut předpokládá, že dotyčný neuposlechne či přestoupí zákon, protože jej považuje za nespravedlivý. Následně má možnost přesvědčit obec, resp. její reprezentanty v podobě soudců, u soudu. Pokud se mu to podaří, je osvobozen. Pokud se mu to nepodaří, jsou zde dvě možnosti. Podle první možnosti neměl dotyčný pravdu, mýlil se, a daný zákon je spravedlivý, pravdu má obec. Pak jej zákony samozřejmě mohou činit zodpovědným za to, co udělal, a požadovat spravedlivý trest. Co však v případě, že měl pravdu a mýlil se soud? Zákony připouští nespravedlivé rozhodnutí lidských institucí. Podle Krauta je tedy možné porušit zákon, pokud je nespravedlivý, a občan má následně možnost o tom přesvědčit soud. I když se mu to nepovede, tak se o přesvědčení snažil, a má-li pravdu – zákon je skutečně nespravedlivý –, tak neudělal nic špatně, i když jej soud odsoudí.

Tato interpretace je skutečně komplexní, avšak rozhodně neodpovídá situaci v dialogu *Kritón*. Výhodou Krautova přístupu je, že *peithein* je plně v moci jednatelů. Jasnou nevýhodou je její přílišná liberálnost, která odporuje textu *Kritóna* (viz zejména pasáže o vlasti jakožto rodiči, či o občanovi jako otrokovi).³⁵ Jak upozorňují někteří autoři, dalším problémem je skutečnost, že konativní užití slovesa musí být odvozeno z kontextu, ve kterém je sloveso použito. Kraut však postupuje opačně, bez gramatického opodstatnění stipuluje konativní význam slovesa, na základě kterého vykládá jeho kontext.³⁶ Tento postup tak značně snižuje důvěryhodnost celé jeho interpretace.

Dále se domnívám, že právě ve vztahu k Sókratově situaci v dialogích *Obrana* a *Kritón* se ukazují několik chyb v Krautově interpretaci. Za prvé, zákony v dialogu *Kritón* hovoří o možnosti přesvědčování přímo k Sókratovi v okamžiku, kdy je již odsouzen, čeká na trest smrti a zároveň má nyní reálnou možnost utéct z vězení. Pokud by měl Kraut pravdu ohledně interpretace *peithein* v dialogu *Kritón* a předpokládáme-li zároveň, že byl Sókratés odsouzen nespravedlivě, není jasné, proč zůstává ve vězení: jeho útěk by byl spravedlivý. Pak je zde druhá možnost, rozhodnutí soudu bylo nespravedlivé, ale zákony o víře v bohy a výchově mládeže spravedlivé jsou. Sókratés je tedy nespravedlivě odsouzen, ale nemůže se odvolávat proti nespravedlivým

34 Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., s. 63.

35 Srov. Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 32. Už Woolzley zmiňuje možnost, že by se tyto pasáže chápaly tak, že občan se buď *má pokusit* o přesvědčování, nebo uposlechnout zákona. Institucí umožňující přesvědčování je zákonodárny sněm. Tato varianta však Woolzleyumu přijde zcela ne-sókratovská, příliš jednoduchá a *de facto* rozbíjející celou argumentaci dialogu.

36 Colson, D., *Crito* 51A–C: To What Does Socrates Owe Obedience? *Phronesis*, 34, 1989, No. 1–3, s. 27–55; DeFilippo, J., Justice and Obedience in the *Crito*, c.d., s. 254; a Penner, T., Two Notes on the *Crito*: The Impotence of the Many, and “Persuade or Obey”. *The Classical Quarterly*, 47, 1997, No. 1, s. 161; srov. Smyth, H. W., *A Greek Grammar*, c.d., § 421.

zákonům. V takové situaci je však možnost *peithein* opět pouze výsměchem odsouzenému – pokud nepřesvědčí soud, jedině, čeho se mu dostane, je pocit, že nevykonal nic špatného, i když bude potrestán.

Konečně Krautova interpretace neodpovídá situaci v dialogu *Kritón* ještě v dalším ohledu. Kraut předpokládá, že *peithein*, přesvědčování, se týká spravedlnosti zákonů, na základě kterých je dotyčný souzen. V Sókratově případě, jak jsme viděli výše, však jde o uposlechnutí rozkazu a zákonů obce, tím, že Sókratés *neuteče z vězení*. Nejde tedy o to, že by uvěřil v bohy či přestal kazit mládež. Zákony, což je v textu řečeno explicitně, přichází za Sókratem v hypotetické situaci, když s Kritónem uvažuje o spravedlnosti útěku z vězení: „Představme si, jak chceme odsud utéci – nebo jaké jiné jméno se tomu má dát –, že by k nám přišly zákony obce, postavily se vedle nás a otázaly se: ‚Řekni, Sókrate, co to máš v úmyslu dělat? Nezamýšlíš snad tím skutkem, o který se pokoušíš, i nás, zákony, i veškerou obec, pokud je to ve tvé moci, zničit?‘ ...“ (50a6–b2)

Porušení zákona tedy spočívá v útěku z vězení a zákony hovoří se Sókratem zcela jasně o tomto hypotetickém činu.³⁷ Je zcela zřejmé, že v této situaci nemůže jít o přemlouvání soudu (a už vůbec ne zákonodárného shromáždění). Na řádcích 51e7–52a3 si dokonce zákony stěžují, že Sókratés je ani nepřesvědčuje, ani neposlouchá. Je tedy jasné, že jejich řeč se týká Sókratova útěku. Také je zřejmé, že jejich řeč nebere ohled na Sókratovu obhajobu před aténským soudem. Ve výkladu této pasáže Kraut také zapomíná na vše, co doposud o *peithein* říkal (např. o konativním významu), a tvrdí, že zákony poukazují na to, jak se Sókratés nesnažil soudce přesvědčit o spravedlnosti vzdoru a vyhnutí se trestu smrti.³⁸ Sókratés přitom jasně upozorňuje soudce, že některá jejich nařízení, například to, které mu nakazuje, aby přestal pěstovat filosofii, neuposlechně.³⁹ Krautovo chápání stížnosti zákonů je těžko akceptovatelné: po (neúspěšném) přesvědčování o nespravedlnosti zákonů, podle kterých je dotyčný souzen, by očekával, že dotyčný povede ještě jedno kolo přesvědčování, aby ukázal, že když byl nespravedlivě odsouzen, je nespravedlivě jej trestat.⁴⁰

37 Platón, *Obrana Sókrata* 29c–d. C. Kahn (Problems in the Argument of Plato's *Crito*. *Apeiron*, 22, 1989, No. 4, s. 35) dokonce argumentuje ve prospěch naprostého *ad hominem* a *ad hoc* vyznění celé řeči zákonů: jde jen a pouze o Sókrata v této partikulární situaci.

38 Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., s. 88–89.

39 K této možnosti viz Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *Socrates on Trial*, c.d., s. 143–147.

40 D. Bostock ukazuje v Krautově interpretaci dva další problémy: ačkoli řeč zákonů dává na výběr „pokus se přesvědčit, nebo poslouchej“, skutečný právní systém samozřejmě nebere ohled na neúspěšné pokusy. Podle Bostocka tak Krautova interpretace *ad hoc* rozlišuje mezi zákony, které mluví se Sókratem, a zákony Aténské obce, což je podle něj nejen neopodstatněné, ale navíc to jde i proti textu dialogu, kde se tato možnost nabízí v rámci pasáže, v níž zákony hovoří jakožto zákony aténské (51d–52a). Druhý problém spočívá podle Bostocka v tom, že Sókra-

Podívejme se nyní na interpretaci, podle které „přesvědčování“ znamená přesvědčování v rámci zákonodárného procesu v obci. Nejvlivnější a zřejmě i nejradikálnější pozicí v rámci těchto „legislativních“ interpretací je výklad Thomase C. Brickhouse a Nicholase D. Smithe, který zastávají v mnoha ze svých publikací věnovaných Sókratově filosofii.⁴¹ Zároveň jde o kritickou reakci na Krautovo liberální čtení.

Brickhouse a Smith věří, že správná interpretace Platónových dialogů a Sókratovy filosofie musí být věrohodně zasazena do dobového kontextu. Odmítají tedy takové výklady, které jsou historicky problematické, a naopak se snaží ve svých interpretacích vycházet z pečlivého rozboru historických pramenů a v našem případě i dobové soudní a legislativní praxe.⁴² Brickhouse a Smith chápou *peithein* jako přesvědčování, které musí uspět, má-li být reálnou variantou k poslušnosti zákonu. Podle jejich interpretace *Kritóna* musíme vždy poslechnout stávající zákon, a tak je jedinou alternativní možností přesvědčit obec, aby změnila zákon.⁴³ Přesvědčování se musí bezpodmínečně odehrát ještě před případným neuposlechnutím zákona. Zároveň podle nich ani dobová praxe, ani dialog *Kritón* nepřipouští jakékoli spravedlivé neuposlechnutí zákona.⁴⁴

Jakkoli je výklad Brickhouse a Smithe precizní a vychází z pečlivého studia dobové právní praxe, není vzhledem k textu dialogů *Kritón* a *Obrana* neproblematický. Za prvé, pokud možnost „přesvědčování“ odkazuje jen a pouze k legislativní praxi, pak taková nabídka naprosto nedává smysl v situaci, ve které se Sókratés nachází. Podobně jako neúspěšná liberální interpretace Richarda Krauta nedokáže ani konzervativní výklad Brickhouse a Smithe vysvětlit, co si má Sókratés počít s možností „přesvědč, nebo poslechni“ v okamžiku, kdy jde o jeho případný útěk z vězení. Za druhé, studium dobových soudních předpisů není tak relevantní, jak si oba autoři myslí. V případě přirovnání v dialogu *Kritón* je skutečně jedno, zda by v případě nespravedlivého jednání byl potrestán otrok či jeho pán. Klíčovou otázkou je, co by si v takovém případě myslel Sókratés, podle kterého nesmíme v žádném případě páchat zlo a jednat nespravedlivě (srov. 49b).⁴⁵ Za třetí, jak jsme viděli výše, Sókratova pozice v dialogu *Kritón* není tak pasivní, jak ji Brickhouse a Smith

tés se před soudem o obhajobu zcela zjevně pokusil, a útěk z vězení by tak měl být legitimní. Krautovo liberální čtení, podle kterého stačí pokus o přemlouvání, podle Bostočka neobstojí, přemlouvání musí uspět. Bostock, D., *The Interpretation of Plato's Crito. Phronesis*, 35, 1990, No. 1–3, s. 15–16.

41 Viz výše pozn. č. 25.

42 Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *Socrates on Trial*, c.d., s. 138–139.

43 Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *The Philosophy of Socrates*, c.d., s. 207.

44 Tamtéž, s. 204; Brickhouse, T. C. – Smith, N. D., *Routledge Philosophy Guidebook to Plato and the Trial of Socrates*, c.d., s. 221.

45 Námitka je vznesena v: Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 84.

popisují. Sókratés má možnost kritizovat nespravedlivý zákon, má možnost odejít z obce a legislativní proces musí proběhnout dle pravidel.⁴⁶

Zbývá nám tedy třetí skupina interpretací, podle kterých nejsou přemlouvání lidé či instituce obsazené lidmi, ale samotné zákony a obec. Co to však znamená? Anthony Woozley spojení „přesvědč, nebo poslechni“ chápe jako uznání možnosti občanské neposlušnosti vzhledem ke stávajícím zákonům, ale bohužel nijak nevysvětluje, jak by takové přesvědčování mohlo vypadat.⁴⁷ Woozley je přesvědčen, že zákony zde ve velmi omezené podobě umožňují občanskou neposlušnost, která by vedla ke změně nespravedlivých zákonů – po vzoru Gándhího či Martina Luthera Kinga. Nic takového ale v textu ani náznakem nenalezneme. Sókratés v *Obraně* nijak nenaznačuje, že by neuposlechl rozkazu soudců s vidinou následné změny zákona, a ani v *Kritónovi* není taková možnost zmíněna.⁴⁸

Do skupiny interpretací, podle kterých jsou přemlouvány zákony, lze zařadit ještě relativně nedávné články Charlese Younga a Kyla Scotta. Ani v jednom případě autoři nepředkládají výklad toho, co přemlouváním zákonů vlastně míní. Nicméně v obou textech lze najít momenty, které jsou důležité pro moji následující interpretaci přemlouvání zákonů. Důležitým prvkem Youngova textu je snaha formulovat vztah zákonů a občanů pomocí *argumentů* a *důkazů*. Young ukazuje, že Sókratés sám zdůrazňuje *důvody*, které má či měl v případech, kdy se mohl dostat do střetu se zákonem (neposlechnutí rozkazu soudu, případ Leonta ze Salamíny, či útěk z vězení). Smyslem uvedení možnosti „přesvědčit“ zákony je podle něj ukázat, že občan musí předkládat důvody, jimiž obhajuje své jednání, a argumentovat, že jednal správně.⁴⁹ Podobně Kyle Scott odůvodňuje Sókratovo přijetí trestu tím, že Sókratés nedisponuje přesvědčivými argumenty, jimiž by mohl odůvodnit

46 Srov. výše pozn. č. 18. Srov. též podobné námitky v: Rosen, F., „A Creature of Modern Scholarship”: Disobedience and the *Crito* Problem, c.d., s. 11.

47 Srov. Woozley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 29, s. 31.

48 Další autoři hovoří o přemlouvání zákonů značně neurčitě, viz Euben, J., *Philosophy and Politics in Plato's Crito*, c.d., s. 149; a Sobel, J., *Plato's Crito: A Question of Agreement*. *Theoria*, 60, 1994, No. 1, s. 3–4. Ani u jednoho z autorů nenajdeme detailnější výklad toho, co přesně přemlouváním zákonů míní. Velmi specifický výklad přemlouvání zákonů nabízí Roslyn Weissová (Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d., s. 104–107). „Přesvědčit“ podle ní znamená „uprosit“ či „usmlouvat“. Zákony se podle ní chovají podobně jako soudci na Sókratově soudě a od obžalovaného vyžadují prosby a úlitby. Smyslem její interpretace je ukázat rozdíl mezi Sókratovými názory a řečí zákonů. Pokud však řeč zákonů nemáme brát vážně, resp. pokud řeč slouží pouze k přesvědčení nefilosofických povah, tedy lidí, jako je Kritón, pak se otevírají problémy, na které Weissová nemá odpověď. Pokud zákony neuvádějí přesvědčivé důvody, proč Sókratés zůstává ve vězení, kde je pak v dialogu Kritón najdeme? Richard Kraut vidí problém ještě radikálněji: proč by Platón sepisoval dialog, ve kterém vědomě podává chybnou odpověď na klíčovou otázku, kterou si v tomto díle klade? Viz Kraut, R., *Socrates Dissatisfied. An Analysis of Plato's Crito* by Roslyn Weiss. *Mind*, N. S., 110, 2001, No. 437, s. 296.

49 Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 87.

svůj útek z vězení. Podle Scotta Sókrátés konzistentně jedná jen na základě zdůvodnění, která jsou uvážena a přesvědčivá.⁵⁰

V obou naposledy zmíněných interpretacích se autoři soustředí na motiv racionálního přesvědčování, důvodů a argumentace. To jsou základní prvky, na kterých se v následujícím oddíle pokusím vystavět svůj vlastní výklad toho, co podle dialogu *Kritón* znamená spojení „přemlouvat zákony“.

3.2 Přemlouvání zákonů jako následování rozumu

V první polovině dialogu *Kritón* Sókrátés v odpovědi na Kritónovu nabídku útěku z vězení dvakrát zmiňuje vůdčí úlohu rozumu či argumentu (*logos*) ve svém životě: „Musíme tedy zkoumat, zdali to máme udělat, či ne; já jsem totiž takový, a to ne teprve nyní, nýbrž vždycky, že z toho, co je mé, já neposlouchám ničeho jiného než rozumové myšlenky (*logoi*), která se mi při úvaze (*logizomenoi*) jeví nejlepší.“ (46b3–6) „My však, když tak chce rozum (*hó logos*), nesmíme asi hledět na nic jiného než na to, o čem jsme právě teď mluvili, zdali budeme jednat spravedlivě ...“ (48c7–9)⁵¹

Ať už se Sókrata snaží přesvědčit Kritón nebo zákony, on sám se nechává přesvědčit (srov. *peithesthai*) jen *logem*, který se mu po úvaze (*logizomai*) zdá nejlepší.⁵² V jakém významu je zde použit pojem *logos*? Tak jako na všech místech, kde se tento pojem v dialozích objevuje, i zde se jeho interpretace a překlady liší.⁵³ Ať už je významem slova *logos* rozum či argument, ve kterém se

50 Scott, K., *Lessons from the Crito. Polis: The Journal for Ancient Greek Political Thought*, 26, 2009, No. 1, s. 44. Scott se nicméně mylí, když tvrdí, že argumenty zákonů Sókrata nepřesvědčí. Podle Scotta se jedná o argumenty, které nejsou uvážené, resp. neumožňují kritickou reflexi. Tuto svoji tezi však Scott nikde nedokládá.

51 Opakem, proti kterému se zde Sókrátés vymezuje, jsou „myšlenky těch, kteří bez rozumu lehké usmrcují a zase by oživovali, kdyby byli s to“ (48c4–6; Novotného překlad upraven). Opakem Sókratova postoje jsou tedy myšlenky bez rozumu.

52 Detailní výklad srov. v: Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d., s. 58.

53 W. S. Tyler (*Plato's Apology and Crito*, c.d., s. 172) užívá v poznámce k 46b5–6 „argument“; J. Adam (*Platonis Crito*. Cambridge, The Cambridge University Press 1893, s. 40) uvádí „conception or definition“; J. Burnet (*Plato's Euthyphro, Apology of Socrates and Crito*. Oxford, Clarendon Press 1924, s. 268 a s. 276) užívá pro *tói logoi* na 46b5 „the rule“ jakožto výsledek úvahy a pro *hó logos* na 48c6 „reckoning“, přičemž na obou místech rozhodně odmítá, že by *logos* mohl znamenat „rozum“. Novotného překlad obou pasáží je uveden výše; naopak A. D. Woolley (*Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d.) překládá na 46b5–6 „reason“ a na 48c6 „the argument“; G. M. A. Grube (*Plato: Complete Works*, c.d.,) a R. Allen (*Socrates and Legal Obligation*, c.d.) mají na obou místech „argument“; H. N. Fowler (*Plato, Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*, c.d.) překládá na 46b5–6 „reasoning“ a na 48c6 „argument“; Croiset (*Platon, Hippocrate, Alcibiade; Apologie de Socrate; Euthyphron; Criton*. Paris, Belles Lettres 1985) překládá na obou místech „raison“. Schleiermacher (*Platon, Sämtliche Werke*, Berlin, Lambert Schneider 1940) překládá na 46b5–6 „Sätze“ a na 48c6 má „unsere Rede“ a Luc Brisson (*Platon, Apologie de Socrate – Criton*. Paris, Flammarion 2017) „raisonnement“ (46b–6) a „la discussion“ (48c6). Pojem *logos* by zde mohl mít i význam pravidla či principu, podle kterého žijeme. Jelikož však je *logos* výslovně spojen s uvážováním (46b3–6) a opakem je život bez rozumu (48c4–6), domnívám se, že pojem *logos* je zde užít ve významu rozum či argument, ve kterém se rozum projevuje.

rozum projevuje, pro můj výklad není tento rozdíl podstatný. Jde mi o to, že se Sókratés ve svém životě řídí rozumem, jedná na základě důvodů a uvažování – jeho jednání je vedeno *logem*.⁵⁴ Pokud tedy Sókratés jedná na základě nejlepšího dostupného *logu*, pak tato pozice nejen připouští, ale podle mne i předpokládá dialektickou rozmluvu, v rámci které se takový nejlepší *logos* ukáže, respektive ustanoví.⁵⁵

Jak se k vedení *logem* vztahuje možnost „přesvědč, nebo poslouchej“? Je zřejmé, že občan musí přesvědčit zákony dříve, než jich neuposlechne. V případě odsouzeného Sókrata tedy předtím, než případně uprchne před trestem smrti z vězení (viz začátek debaty na 49e9–50a3). Zákony si stěžují, že je dotčený ani neposlouchá, ani nepřesvědčuje (nikoli nepřesvědčoval), tj. stěžují si v okamžiku, kdy dochází k jejich porušování. Jak jsem však ukázal výše, „přesvědč, nebo poslechni“ jsou možnosti, které se nabízí i občanům v Sókratově pozici. Nejde o účast na zákonodárném procesu, jak se domnívají Brickhouse a Smith. Na ustanovení nových zákonů je příliš pozdě. Ani se nejedná o řeč před soudy, jak tvrdí Kraut. Opět, Sókratés je už ve vězení, je odsouzen a čeká na trest smrti. Před soudem se hájil – o úrovni a podobě obhajoby zde není potřeba hovořit –, a přesto je mu tato možnost nabídnuta. Navíc jsme viděli, že samy zákony rozlišují mezi nespravedlivým rozhodnutím a nespravedlivými zákony. V argumentaci zákonů by tak zela obrovská díra, kdyby nespravedlivě odsouzenému, kterému se nabízí možnost útěku, tvrdily, že se měl lépe bránit u soudu a teď musí přijmout trest, a zároveň rozlišovaly nespravedlivé rozhodnutí a nespravedlivé zákony. Reálná možnost „přesvědč, nebo poslechni“ se tak musí vztahovat k zákonům samým, nikoli k rozhodování v rámci aténských institucí.⁵⁶

Co tedy z úst zákonů znamená „přesvědčit nás“, když oslovují Sókrata ohledně spravedlnosti či nespravedlnosti útěku z vězení, kde čeká na trest smrti? Ačkoli lidé se Sókratem naložili nespravedlivě, zákony mu stále dávají možnost, aby je buď přesvědčil, nebo poslechl. Podle mne jde o důležitou pozici, kterou zákony Sókratovi v rámci dialogu, který s ním vedou, nabízí. Je to součást jejich rozpravy s občanem, který se rozhoduje v situaci, kdy je podrobeno zkoušce jeho přesvědčení o poslušnosti zákonům. Možnost přesvědčit zákony podle mne neodkazuje k politickým či společenským institucím, kde by se případné přesvědčování mohlo odehrávat. Text nic takového nenaznačuje, v souvislosti s možností přesvědčování zákonů nenacházím žádný od-

54 Srov. Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 87.

55 Tato rozmluva zřejmě může být i rozmluvou, rozumovou úvahou či přemýšlením, v duši jednotlivce. Viz Platón, *Theaitétos* 189e–190a. V tomto ohledu je dialog *Kritón* možné chápat jako potvrzení Sókratova způsobu života, který je spojen s dialektikou a *logem*, viz např. Platón, *Lachés* 187e–188c; za tuto připomínku děkuji anonymnímu recenzentovi *Filosofického časopisu*.

56 Srov. Woolzley, A. D., *Law and Obedience: The Arguments of Plato's Crito*, c.d., s. 29.

kaz na zákonodárné shromáždění občanů či soudní proces. Naopak, když zákony potřebují v souvislosti s exilem odkázat na průběh Sókratovy obhajoby, tak tak činí (52c4–6). Takže odkazy k fungování veřejných institucí nejsou v dialogu *a priori* vyloučené. Dále, pokud by šlo o přesvědčování ve veřejných institucích, neměla by tato možnost v Sókratově situaci smysl.

Na samotný závěr řeči zákonů je Sókratés představen jako někdo, kdo si vybírá ze dvou možných argumentů obhajujících dvě různá jednání: „Nuže, ať tě nepřemluví Kritón, abys udělal, co navrhuje, a spíš poslechni nás!“ (54d1–2)

Výše jsme viděli, že Sókratés se ve svém pravidle řídí rozumem, resp. nejlepším dostupným argumentem (*logos*, 46b3–6, 48c7–9). Je proto podle mne konzistentní chápat jeho pozici v dialogu *Kritón* jako následování rozumu a rozumové úvahy. Přemlouvání zákonů se tedy musí dít v dialektické rozpravě s nimi samými. Sókratés nejedná bez rozumu (48c4–6), ale na základě nejsilnějšího důvodu, který vzhází ze zkoumání či rozpravy.⁵⁷ Zákony dokonce Sókrata k této diskusi vybízí: „Sókrate, nediv se našim slovům, nýbrž odpovídej, když jsi přece zvyklý užívat otázek a odpovědí.“ (50c8–10)

Tato výzva k dialektické výměně – na niž je Sókratés zvyklý – neodkazuje na žádnou společenskou instituci či do minulosti. Je to výzva určená Sókratovi, se kterým zákony v daném okamžiku hovoří. Zákony se zde staví do role účastníka dialogu stejným způsobem, jakým Sókratés vyzývá své partnery k dialektické rozmluvě.⁵⁸ Řeč zákonů spojoval se sokratovskou dialektikou již Richard Kraut, podle kterého jde o směs Sókratovy politické filosofie a aténské legislativy. Odkazem na tuto smíšenou povahu řeči zákonů se Kraut vyhýbá jasně odpovědi na otázku, zda aténský legislativní a soudní proces skutečně umožňuje něco takového, jako je „přesvědčování“ ohledně spravedlnosti zákonů.⁵⁹ Má interpretace naopak ukazuje, že není potřeba hledat instituci, v rámci které k přesvědčování dochází. Přesvědčování se děje v rámci dialektické diskuse samé.

David Bostock se na závěr svého článku, ve kterém kritizuje Krautovu interpretaci „přesvědčování“, dostává na pozici podobnou mé vlastní interpretaci.⁶⁰ Pokud podle Bostocka sledujeme autority, na které jednotliví mluvčí v dialogu odkazují, zjistíme, že Kritón začíná odkazy na to, co si „lidé pomyslí“ (44b9–c5, 44d1–5, 45d6–46a1). Na místo lidu či většiny staví Sókratés znalce, rozumného člověka (*fronimos* na 47a10, či *eistatés kai epaión*, 47b10–11).

57 Srov. „zkoumání“ či „zkoumat“ na 48b4, b10, d9 a „při úvaze“ (*logismenói*) na 46b6.

58 Viz například Platónovy dialogy: *Euthyfrón* 70a3; *Alkibiadés I.* 106b9, c9, 112e18; *Lachés* 197a2; *Prótagoras* 333d3, 356c4, *Gorgias* 449d8, 450c4, 452d1, 454b3, *Menón* 79e5, *Hippias větší* 286c4, 287c2, *Hippias menší* 365d3, 366e3, *Ión* 531a1, 537d3 aj.

59 Srov. Kraut, R., *Socrates and the State*, c.d., s. 78.

60 Bostock, D., *The Interpretation of Plato's Crito*, c.d., s. 17–20.

To, uvádí Bostock, podle něj platí i v případě morálky, kdy se máme starat o názor takového člověka a o pravdu samu (48a6–7). Kdo jsou takoví znalci otázky dobrého a zlého v rámci dialogu *Kritón*? Zřejmě jsou to personifikované zákony, Sókratés, nebo pravda sama. Bostock odmítá, že by takovým expertem mohl být Sókratés, který v jiných dialozích v obdobných situacích tvrdí, že nic takového nezná. Zároveň by asi Sókratés neodkazoval sám k sobě jakožto k neznámému znalci.⁶¹ Bostock dále odmítá, že by znalcem byla pravda sama: nalézt pravdu neznamena to samé, jako se s někým poradit. Jako poslední kandidát mu tedy zbývají zákony.⁶² Bostockův výklad je pro moji interpretaci důležitý, protože ukazuje, že pravda se vyjevuje v diskusi se znalci. Podle mé interpretace se nejlepší dostupné důvody, na základě kterých Sókratés jedná, ukáží v dialogu se zákony. V našem případě je rozmlouvajícím sám Sókratés, který v první polovině dialogu vystupuje jako znalec morálních zásad. Pokud by přesvědčil či vyvrátil zákony, mohl by z vězení odejít.⁶³

Zákony tedy rozmlouvají se Sókratem, a když přichází s možností, aby změnil jejich přesvědčení, myslí tím podle mne: pokud ty, Sókrate, přesvědčíš nás, zákony, teď a tady, můžeš s Kritónem odejít. Sókratés však nenachází argumenty, kterými by zákony přesvědčil.⁶⁴ Moje interpretace zároveň předpokládá, že pokud by nějaký zákon byl nespravedlivý v tom smyslu, že by škodil tím, že by činil někoho horším, pak by obviněný nad zákony v dialektickém rozhovoru zvítězil. Tak by je přesvědčil a nebyl by následně povinován je poslechnout.⁶⁵

Spravedlivé je tedy zákony poslouchat, pokud je neporazíme v argumentaci, což ani Sókratés nedokázal. Tato interpretace ponechává otevřenou

61 Zde se však Bostock plete: Sókratés jistě morální základy zcela jistě zná. Viz Wolfsdorf, D., Socrates' Avowals of Knowledge. *Phronesis*, 49, 2004, No. 2, s. 75–142. Je také třeba připomenout, že v dialogu *Hippias Větší* vystupuje podivné Sókratovo alter ego, na které Sókratés při rozhovoru s Hippiou odkazuje (srov. Platón, *Hippias Větší* 286c–d), i když se zdá, že to není nikdo jiný než Sókratés, resp. Platón jakožto autor dialogu. Jelikož v první polovině dialogu *Kritón* Sókratés vystupuje jako znalec morálních pravidel, pak není nemožné, aby sám na sebe takto odkazoval.

62 Bostock, D., The Interpretation of Plato's *Crito*, c.d., s. 18–19.

63 Srov. Scott, K., Lessons from the *Crito*, c.d., s. 44. Podle Scotta Sókratés jedná na základě nejlepšího možného důvodu, ale Scott nijak neukazuje, jak se k tomuto důvodu dostane.

64 Naopak v textu „Proč poslouchat zákony?“ (in: Jínek, J. (ed.), *Platónův dialog Kritón*. Praha, Oikúmené; v tisku) dovozují, že zákony ve své řeči aplikují morální pravidla, která Sókratés rozpracoval v první polovině dialogu.

65 Ch. M. Young (*Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 86) připomíná, že sloveso *peithó* znamená nejen přesvědčit, ale i ukázat předvést; v mé interpretaci leží břímě důkazu na občanovi, který musí předvést dobrý argument. Ten ovšem Sókratés v dialogu *Kritón* proti zákonům nemá. Naopak v *Obraně* staví proti soudcům dobré argumenty, a proto si dovolí hypotetickou úvahu, že by neuposlechl jejich rozsudku (Platón, *Obrana Sókrata* 29c–d). Podobně by mohl Sókratés uvést dobré důvody a argumenty proti nespravedlivému rozkazu Třiceti, který neuposlechl (viz tamtéž, 32c–d).

reálnou možnost neuposlechnutí nespravedlivého zákona. Jde-li o diskusi po vzoru argumentace probíhající v dialogu *Kritón*, pak moje interpretace ani nepřesouvá odpovědnost jedince za jednání podle nespravedlivého zákona na sám zákon (či na jeho tvůrce), ani nekončí u slepé poslušnosti všem platným zákonům. Z dialogu *Kritón* zároveň jasně vyplývá, že kritéria umožňující úspěch přesvědčování jsou stanovena dosti vysoko. Domnívám se, že občan by musel ukázat, že daný zákon je nespravedlivý, tj. že ve výsledku škodí duším občanů. Nabídka „přesvědč, nebo poslechni“ se podle mne opírá o předpoklad, že pravda není nikdy poražena,⁶⁶ který pak ve svém optimismu přejal Aristotelés do tvrzení, že „pravda a spravedlnost jsou svou podstatou mocnější než jejich opak“.⁶⁷

Výše představená interpretace řeší i některé problémy, které zmiňují komentáře k dialogu *Kritón*. Roslyn Weisssová vidí rozdíl mezi přístupem zákonů, které od občanů vyžadují, aby vykonali, cokoli přikazují, a Sókratovou tezí, že občan je vázán jen tím, co je spravedlivé podle nejlepšího dostupného argumentu. Příkazy zákonů tak musí být vždy podrobeny kritickému zkoumání.⁶⁸ Jak pak ale vyložit, že Sókratés jedná podle řeči zákonů? Podle mé interpretace tento problém, resp. rozdíl mezi řeči zákonů a Sókratovým postojem neexistuje: kritické zkoumání je součástí přesvědčování, o kterém mluví zákony.

Podle Charlese Younga je dalším z problémů nabídky „přesvědč, nebo poslechni“ Sókratův postoj vůči soudcům v *Obraně*⁶⁹ i jeho odmítnutí předvést Leonta.⁷⁰ Ani v jednom případě podle něj totiž Sókratés nepřesvědčuje relevantní instituce či autority.⁷¹ Podle zákonů měl tedy pokaždé poslechnout, jinak by jednal nesprávně. Moje interpretace však nepředpokládá žádné společensky či právně institucionalizované přemlouvání. Pokud by Sókratés došel na základě rozumové úvahy, resp. na základě dialektické rozpravy s danými zákony, které by hájily svoji pozici, k závěru, že dané rozhodnutí, či příkaz není spravedlivý, pak by neuposlechnutím jednal konzistentně, na základě nejlepšího dostupného důvodu.

Kyle Scott také poukazuje na nechtěný důsledek nabídky „přesvědč, nebo poslechni“, pokud jde o možný úspěch při přesvědčování zákonodárného shromáždění nebo soudů: pojmeme-li ji právě takto, pak to činí veškerou neposlušnost vůči zákonu či nařízení nemožnou. Buď dojde ke změně nebo zrušení zákona či rozhodnutí, anebo musí dotyčný poslechnout, neboť dotyčný

66 Platón, *Gorgias* 473b8–11. Přel. F. Novotný. Praha, Oikúmené 1992.

67 Aristotelés, *Rétorika* I.1 1355a21–22. Přel. A. Kříž. Praha, Petr Rezek 2010.

68 Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d., s. 164.

69 Platón, *Obrana Sókrata* 29c–d.

70 Tamtéž, 32c–d.

71 Young, Ch. M., *Plato's Crito on the Obligation to Obey the Law*, c.d., s. 80.

nikdy není oprávněn neposlušchat zákon.⁷² Moje interpretace však připouští možnost neposlušnosti stávajícím zákonům, jelikož nepředpokládá, že by nabídka „přesvědč, nebo poslechni“ měla institucionální zakotvení v aténské právní praxi.

4. Závěr

Sókratés je tedy přemluven, poslechne zákony, proti kterým nenachází argumenty, a podstoupí trest smrti. Šlo však ze strany zákonů o správné a relevantní přesvědčování? Sókratés v samém závěru dialogu, když už opět hovoří sám za sebe, nabízí nejednoznačnou reflexi řeči zákonů. Nejprve přirovnává efekt řeči zákonů k efektu píšťal při korybantských mystériích.⁷³ Zvuk (*eché*) řeči zákonů, nikoli *logos* sám, v něm zvučí (*en emoi ... bombei*) a nedovolí mu slyšet nic jiného (54d3–6). Toto přirovnání není vůči řeči zákonů zrovna lichotivé. Sókratés zřejmě odkazuje na halucinogenní vjemy během rituálu. Sama korybantská mystéria jsou zmíněna i v dalších dialozích,⁷⁴ přičemž jejich role je vždy problematická. Mystéria a vytržení nejsou tím pravým místem pro rozumnou úvahu a filosofii.

Na druhou stranu vybízí Sókratés Kritóna, aby jej případně ještě přesvědčil (*lege* na 54d8), vyzývá k pokračování dialektické diskuse. Kritón však – stejně jako Sókratés – nemá, co by dodal. Na lehkou váhu bych také nebral poslední Sókratova slova, podle nichž se vydává na cestu, po které jej vede bůh (54e2).⁷⁵ Zároveň je to cesta, kterou vede nejlepší dostupný *logos*, kterým Sókratés řídí svůj celý život.⁷⁶ Roslyn Weissová zde přesvědčivě ukazuje, že je-li bůh také iniciátorem Sókratova filosofického povolání, pak následovat boha znamená jednat na základě důvodů vzešlých z dialektické rozpravy.⁷⁷

Řeč zákonů lze charakterizovat jako rétoriku, pracuje s emocemi posluchače, využívá obrazu rodičů a dětí, odkazuje na náboženské motivy a podobně. Je-li tomu ovšem tak, pak se domnívám, že se zde setkáváme s jakousi

72 Scott, K., *Lessons from the Crito*, c.d., s. 10.

73 Srov. Harte, V., *Conflicting Values in Plato's Crito*, c.d., s.118–120.

74 Platón, *Faidros* 228b6–c1. Přel. F. Novotný. Sedmé, opravené vydání. Praha, Oikúmené 2014. Platón, *Symposion* 215e1–4. Přel. F. Novotný. Praha, Oikúmené 1993.

75 Srov. vážnost obdobných tvrzení v *Obraně Sókrata* (19a6, 23c1, 28e4, 30a5–7, 30e–31a, 42a5 aj.). D. Colson tvrdí, že právě poslušnost bohu a filosofii je důvodem, proč Sókratés zůstává ve vězení. Viz Colson, D., *Crito* 51A–C: To What Does Socrates Owe Obedience?, c.d.

76 W. S. Tyler (*Plato's Apology and Crito*, c.d., s. 179–180) a J. Adam (*Platonis Crito*, c.d., s. xv–xvi, s. 80) identifikují „boha“, kterého Sókratés následuje, s řečí zákonů.

77 Weiss, R., *Socrates Dissatisfied: An Analysis of Plato's Crito*, c.d., s. 144. Srov. Platón, *Obrana Sókrata* 28e4–6, 29d3–5.

obdobou filosofické rétoriky popsané v dialogu *Gorgias*.⁷⁸ Zákony postupují podobně jako Sókratés v *Protágorovi* či *Faidrovi*: v obou případech jsou představeny rétoricky perfektně vystavěné delší řeči, aniž by tím byla zpochybněna relevance jejich obsahu.

Domnívám se, že celkové vyznění řeči zákonů je skutečně dosti absolutistické – a jako takové je Platónem i zamýšleno. Zákony nicméně umožňují otevření poměrně komplikovaného procesu, prostřednictvím kterého je možné se vyhnout nespravedlivému rozsudku či nespravedlivému jednání, k němuž mohou vést špatné, nespravedlivé zákony. Tento postup je podle mne dán přesvědčením zákonů o jejich možném omylu. Toto přesvědčování však nemá mít v žádném případě podobu veřejné, politické či soudní diskuse. Platón ani Sókratés by podle mne nesouhlasili s tím, že by se tak důležité rozhodování mělo odehrávat v bytostném prostředí rétoriky. Domnívám se, že přesvědčování zákonů má dialektickou povahu rozpravy se zákony. Sókratés v aténském vězení nemá, jak zákonům oponovat. Proto pro něj zbývá jediná spravedlivá cesta, kterou se nezpronevěří sám sobě a dobrému životu, který doposud žil: přijmout smrt.

SUMMARY

The “Crito” Dialogue: Is It Possible to Persuade the Laws?

The paper discusses the possibility of persuading the Laws, which would, according to the *Crito* dialogue, allow citizens to disobey a law or its regulation without such actions being unrightful. First, I will summarize the authoritarian position of the Laws and will introduce the existing interpretations of the persuasion of the Laws. Then I will show why I don't believe that any of these interpretations has proven satisfactory. Subsequently, I will present my own interpretation of the persuasion of the Laws, which references Socrates' principle of following reason and the strongest argument available. I believe that persuading the Laws corresponds to a dialectical exchange of arguments with the Laws themselves or, in particular, successfully opposing their arguments, which Socrates demonstrates in, for example, the *Crito* dialogue. My interpretation thus solves the problems presented above (the relation to Socrates' own actions, an apparent inconsistency with *The Defense of Socrates* dialogue), and at the same time reasonably explains why Socrates accepts the unjustness of the death penalty and remains in the prison.

Keywords: Socrates, the Laws, persuasion, *Crito*

78 Platón, *Gorgias* 500d6–504e4. Srov. výklad Platónova kladného přístupu k této podobě rétoriky v: Yunis, Y., *Plato's Rhetoric*. In: Worthington, I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. Oxford, Blackwell 2007, s. 75–89. Srov. také Doddsův komentář v: Plato, *Gorgias*. Oxford, Clarendon Press 1959, s. 327–328. Na možnost filosofické rétoriky odkazuje: Allen, R., *Socrates and Legal Obligation*, c.d., s. 82–83.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Dialog „Kriton“. Können Gesetze überredet werden?

Thema des vorliegenden Beitrags ist eine Auslegung zur Möglichkeit, Gesetze zu überzeugen, die es Bürgern gemäß dem Dialog *Kriton* ermöglicht, Gesetze und deren Anordnungen nicht zu befolgen, ohne dass dieses Verhalten ungerecht wäre. Dabei fasse ich zunächst die autoritäre Position der Gesetze zusammen und stelle die bisherigen Auslegungen zur Überzeugung von Gesetzen vor. Anschließend zeige ich auf, warum ich der Ansicht bin, dass keine der bisherigen Auslegungen zufriedenstellend ist. Des Weiteren stelle ich meine eigene Sichtweise der Überzeugung von Gesetzen vor, die an Sokrates' Regel vom Befolgen der Vernunft und des stärksten verfügbaren Arguments anknüpft. Meines Erachtens entspricht das Überreden von Gesetzen dem dialektischen Argumentationsaustausch mit den Gesetzen selbst bzw. der erfolgreichen Verteidigung gegen die Argumente der Gesetze, die Sokrates beispielsweise im Dialog *Kriton* vorstellt. Meine Interpretation löst somit die oben aufgeführten Probleme (den Bezug zu Sokrates' eigenem Verhalten, die scheinbare Inkonsistenz zum Dialog *Des Sokrates Verteidigung*) und erklärt gleichfalls sinnvoll, warum Sokrates das ungerechte Todesurteil annimmt und im Gefängnis bleibt.

Schlüsselwörter: Sokrates, Gesetze, Überreden, *Kriton*